

HET VOORBEELD VAN HUN LIEFDE

VAN DIRK VAN WEELDEN VERSCHENEN

Arbeidsvitaminen. Het ABC van Bril & Van Weelden

(samen met Martin Bril, 1987)

Tegenwoordigheid van geest (roman, 1989)

Mobilhome (roman, 1991)

Oase (roman, 1994)

Orville (roman, 1997)

Van hier naar hier (essays en verhalen, 1999)

Looptijd (roman, 2003)

Straatsofa (essays en verhalen, 2005)

Het middel (roman, 2007)

De wereld van 609 (essay, 2008)

Het laatste jaar (roman, 2013)

Dirk van Weelden

*Het voorbeeld van
hun liefde*

2022

DE BEZIGE BIJ
AMSTERDAM

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Copyright © 2022 Dirk van Weelden

Omslagontwerp Moker Ontwerp

Foto auteur © Frank Ruiter

Vormgeving binnenwerk Perfect Service, Reeuwijk

Druk Wilco, Amersfoort

Bindwerk Abbringh, Groningen

ISBN 978 94 031 5861 7

NUR 301

debezigebij.nl

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk van de Forest Stewardship Council (FSC®) mag dragen. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Opgedragen aan

Ank de Goede en Gerrit van Weelden

Your wanderer is a phantom from the boy's shore.
Mark you, *he* does not go; he sends his narrator;
he plays tricks with time because there are two journeys
in every odyssey, one on the worried water,
the other crouched and motionless, without noise.
For both, 'I' is a mast; a desk is a raft
for one, foaming with paper, and dipping the beak
of a pen in its foam, while an actual craft
carries the other to cities where people speak
a different language, or look at him differently

– Derek Walcott, *Omeros* (LVIII.ii, p. 291)

Messen

Hier, pak dit vel luchtpostpapier eens vast. Voel je hoe ontstellend dun het is, en licht? Het lijkt vloeipapier. Houd het tussen duim en wijsvinger en sluit je ogen. Geef toe, je vingertoppen vertellen je nu niet dat je iets vasthebt. Het papier is er niet, of hooguit als een gedachte.

Als ik tot drie heb geteld laat je het los, en dan moet je goed luisteren. Een halve seconde later landt het vel op het tafelblad.

Hoor je dat droge geritsel? Hoor je hoe lang geleden dat is? Meer dan zeventig jaar.

Deze drie kratten vol met ordners zijn gevuld met brieven, de meeste op luchtpostpapier, en al die honderdduizenden woorden reisden de wereld over tussen twee jonge mensen. Hij is begin 1948 nog negentien en zij zeventien. Hij gaat op reis en verlaat de stad waar ze opgroeiden, het gebombardeerde Rotterdam, om anderhalf jaar te werken als administratieve kracht, of zoals dat heet ‘schrijver’, aan boord van een vrachtschip van de Rotterdamsche Lloyd. Zij doet eindexamen en zal na de zomer gaan studeren, aan de School voor Maatschappelijk Werk. Ze heeft een bijbaantje op de koekjesafdeling van de HEMA. Een jongen die jouw opa zou worden en een meisje dat jouw oma zou worden.

Wat je hier ziet zijn de brieven die zij schreven tussen

januari 1948 en december 1950. Om te bevatten hoe groot de afstand tussen hen was, moet je bedenken dat Gerrits brieven, die blauwe pakketjes van luchtpostpapier, meegegeven werden aan een agent van de Rotterdamsche Lloyd, in Manilla, San Francisco of Bombay, die ze afleverde bij een koerier die ermee naar het dichtstbijzijnde vliegveld reed. Anks brieven werden in Rotterdam uit een brievenbus gevist door een postbode, kwamen op de bergen post op de sorteertafels van het postkantoor aan de Coolsingel, en gingen via vrachtwagens van de PTT op Schiphol aan boord van een walmend en ronkend propellervliegtuig van de KLM. Daarna belandden ze na allerlei tussenstops en via de handen van postsorteerders in India, Koeweit, Manilla of San Francisco in de aktetas van een agent van de Rotterdamsche Lloyd, die aan boord ging van het motorschip Japara, waar Gerrit, jouw opa, uit handen van de kapitein, de stuurman of de hofmeester de aan hem geadresseerde enveloppen in ontvangst nam. Met zwetende handen en een bonzend hart. Hij heeft een Lucky Strike tussen de lippen, de ogen half dichtgeknepen tegen de felle zon als hij zich over het schip naar zijn hut haast, langs Ripan, de *djongs*, de Indonesische bediende die in een stralend wit jasje met een zwabber het dek dweilt. In zijn hut pakt hij van het bureau de briefopener en ritst de envelop open, die twaalf dagen eerder is dichtgelikt door Ank, je oma, die woont in een huis aan een vaart aan de rand van de stad, enig kind van een nerveuze weduwe.

Hij leest de brief wel tien keer voordat er een volgende komt. Hij leest hem voor het ontbijt, 's middags nog eens tijdens de siësta in zijn hut, en op de lange lome avonden als het schip dreunend doorploetert over de gekmakend

trage deining van de Stille Oceaan, als hij gaat zitten aan zijn bureau en terugschrijft. Dat resulteert na die kleine twee weken overtocht in een stapeltje brieven, die hij weer meegeeft aan de agent van de Lloyd als ze aankomen in Manilla. Stel je dat even voor, gewend als je bent aan een mobieltje met internet. Zo ver weg, en toch intens aanwezig, dankzij woorden op papier.

Na hun overlijden lagen ze opgebaard in wat jij, toen je er met je rug tegen de muur en met een behoedzame blik tussenin stond, hun wiegjes noemde. Ik herinner me dat jij als enige niet zo verbaasd was dat opa en oma dit ook samen deden. Ze deden bijna alles samen, dus doodgaan ook. Je was wel behoorlijk teleurgesteld toen je een dag later hoorde dat die wiegjes onder de grond waren verdwenen. Jouw juf had namelijk verteld dat de doden sterren werden. Met een ernstig driejarig gezicht zei je: 'Dan worden ze dus géén sterren, ze wonen nu bij de muizen, want ze zijn vergraven.'

Inmiddels liggen ze twintig jaar bij de muizen en in die tussentijd heb ik om de vraag heen gelopen wat ik moest doen met al die oude papieren die mijn vader en moeder hebben nagelaten. In de ordners zitten niet alleen hun brieven aan elkaar, er zijn ook brieven van en aan ouders en vrienden. Er zitten dagboeken en scheepspapieren bij, opschrijfboekjes met adressen en boodschappen, loonadministratie, publiciteitsmateriaal van theaters en kerken, voorlichtingsfolders van burgerlijke en militaire overheden.

Nu weet ik eindelijk wat ik ermee ga doen. Ik ga ze simpelweg lezen. Honderden, misschien wel duizenden uren lezen, in de volgorde waarin ze geschreven zijn. Van links-

boven naar rechtsonder. Van 1 januari 1948 tot en met 31 december 1950.

En dan? Waartoe leidt het ontcijferen van al de getikte vellen, het gepriegel met vulpennen en potloden? Ik eet ze op en verteer ze. Of nee, ik pers ze uit en stook er eau de vie van. Ik rook ze op in een waterpijp. Op de vleugels van de roes die daarmee kan worden opgewekt ga ik zingen en vertellen. Of nee, boven in mijn hoofd zet ik een luik open, dump daar alle papieren van Ank en Gerrit in en speel die af op het meer dan zestig jaar oude elektronische orgel dat ik ben. Of nee, vergeet het, ik schrijf en het is allemaal goed zolang het verhaal leeft en loopt en danst en jij luistert en leest.

Dit eerste verhaal is er eentje over messen. Of eigenlijk over de angst het af te leggen tegen een spook in je hoofd. Het begint bij het mes van Samiran.

Goedbeschouwd is het niet zijn mes, maar een groot koksmes uit de kombuis van het motorschip Japara. In een snelle beweging grist zijn hand het weg uit het messenblok.

In die rechterhand van het bemanningslid Samiran, een bediende in de eetzaal voor officieren en passagiers, veroorzaakt dit mes rond tien uur in de ochtend verwondingen in de rug, aan de handen en het hoofd van de kapitein, de zijkant van het hoofd van de hofmeester, en aan de handen en de kin van de derde stuurman. Het is tien uur in de ochtend van de dertiende maart 1948, Gerrits tweede dag aan boord van de Japara. Een uur later zal de kapitein het bevel geven rechtsomkeer te maken en terug te varen naar de haven van San Francisco, een dag na vertrek.

Zon en wind, een schip dat deint op de langzame golfslag van de Stille Oceaan en over het dek hinkt de Javaan met het mes heen en weer bij Luik 5, aan stuurboord. De scheepsrevolvers zijn uitgedeeld aan de officieren, die zich verdekt hebben opgesteld en om beurten roepen dat Samiran het mes moet weggooiden en zich overgeven. De kogel die zijn rechtersvoet heeft verbrijzeld stopt hem niet. Het zweet gutst van hem af. Zijn hagelwitte uniformjasje zit onder de bloedspetters en vege. Hij knarsetandt en soms kijkt hij met half toegeknepen ogen naar de lucht, alsof de wolken hem ergens uitsluitel over kunnen geven. De Chinese matrozen hurken dicht bij elkaar en laten de stokken in hun handen draaien. De impasse duurt en duurt. Een van de leerling-stuurmannen slingert een koevoet vanaf het sloependek naar de bediende met het mes. De stalen staaf raakt hem op de bovenarm en klettert tegen het dek. Zonder een geluid te maken maakt Samiran zich uit de voeten, en verdwijnt hinkend en slepend met zijn bloedende voet tussen de dekhuisen en luiken. Ze wijzen en schreeuwen, maar de anderen zijn hem kwijt.

Gerrit kan de nacht waarin ze terugvaren naar San Francisco niet slapen. Als schrijver van de Japara moet hij werken aan het officieel verslag van het incident. Zo'n scheepsverklaring is noodzakelijk om de zaken tussen de Rotterdamse Lloyd, de Amerikaanse autoriteiten en de verzekeringsmaatschappij te regelen.

‘Ga jij maar in de messroom zitten, dat getik houdt de eerste stuurman wakker,’ zei de kapitein. Vervolgens heeft Gerrit de schrijfmachine en de papieren uit zijn kantoor naar de half verlichte en verlaten eetzaal gesjouwd om er

midden in de nacht aan de Scheepsverklaring te schrijven en de schadeformulieren in te vullen.

Zo, hij zit. Bij een glaasje sodawater merkt hij al snel dat hij nog veel te onrustig is om zich op die papieren te concentreren. Hij steekt een sigaret op en draait een vel luchtpostpapier in de machine. Eerst maar een brief naar huis, naar zijn vader en moeder, zijn zus en broers, om de gedachten op een rijtje te zetten.

Lieve allemaal, begint hij, en dan valt hij stil, starend naar het toetsenbord. De Japara rolt en deint op de lome golfslag van de Stille Oceaan. Diep in het schip stampt de motor onverstoord door. Hij kijkt naar zijn hand met de sigaret, de vingers trillen nog altijd. Heel diep uitademen, even een rondje lopen door de zaal.

Dit hele avontuur is zo goed begonnen, met de ferry vanuit Rotterdam naar Engeland, in het gezelschap van de machinisten en de leerlingen, om in Southampton aan boord te gaan voor de Atlantische overtocht op de Queen Elizabeth. De dagen in New York en de treinreis dwars door Amerika. Daar was hij een soort reisleider, hij had alle reisgeld, tickets en visa in beheer. De enige die goed Engels sprak. Alle verwarring in Londen over de trein naar Southampton, het gezeur over het daggeld van de mannen in New York, het zoekraken van een deel van de bagage, hij had het allemaal opgelost. Een week lang, in het hotel in Portland, overdag flanerend langs de etalages van de stad, had hij gestraald, zich geen jongen maar een man van de wereld gevoeld.

Toen liep de ss Overijssel binnen, het schip waar hij de eerste maand op zou varen.

Het was een frisse dag met zon en een stralend blauwe

lucht, maar een flinke bries. De kennismaking met kapitein en officieren was net voorbij. De hofmeester wilde hem zijn hut wijzen. Ze liepen achter elkaar over het dek, rond het schip voeren de kleine bootjes van de roeiers, die de trossen van het schip moesten vastmaken aan de sleepboten. Vanaf het water klonk opeens geschreeuw, matrozen aan boord hingen over de reling, roepend en wijzend. Bij de achterplecht waren twee roeiers te water geraakt. Levensgevaarlijk, door de draaiende schroef, de stroming en de golfslag. Een konden ze, met een gemene verwonding aan zijn been, weer aan boord hijsen. De ander was zoek, de diepte in getrokken. Een halfuur later vonden ze hem, de jongen was verdronken. De glanzende donkere kleren die plakten aan het slappe lijf. Het onhandige gesol met het dode gewicht. De grijzige kleur van het gezicht. Gerrit was koud geworden vanbinnen. Zijn eerste dag als zeeman was meteen een herinnering aan de nabijheid van de dood.

Die nacht luisterde hij naar de stilte aan boord van de Japara. Toen werd het dag. Ja, laat hij de dag maar gewoon navertellen, dan snappen ze thuis hoe hij zich voelt. Misschien dat hij er zelf rustiger van wordt. Het was die middag begonnen met een bezoek van de Amerikaanse Immigratiedienst, die de bemanning kwam controleren. Gerrit had meteen het eerste probleem op zijn bordje. Hij gaat namelijk ook over de personeelsadministratie. Er bleken vier Chinese bemanningsleden gedeserteerd, of beter, illegaal geïmmigreerd. Die zaten nu waarschijnlijk in een slecht verlicht kamertje op stapelbedden te roken rond een pan soep, ergens in een huis in de stegen van Chinatown. Na een hoop gewichtig gepraat en papierwerk kon de Japara eindelijk uitvaren, om een uur of zeven die avond.

De volgende ochtend, na het ontbijt, om een uur of tien, stond Gerrit te roken voor de ingang van de messroom. Hij wachtte daar om de hofmeester iets te vragen over de passagiers. Die zat binnen met de kapitein te praten. Onderwijl liepen er bediendes in en uit. Opeens kwam er geschreeuw en het kabaal van omgegooide stoelen uit de eetzaal en terwijl hij naar binnen wilde gaan om poolshoogte te nemen, kwamen de hofmeester en de kapitein naar buiten gerend. Vloekend en onder het bloed, achtervolgd door Samiran met het lange koksmes. In de chaos wist de kapitein zijn belager af te schudden, die daarna bleef rondlopen en dreigen met het mes.

Het zijn grimmige beelden die hem bijblijven. Van Everdingen, de kapitein, die terwijl de steekwond in zijn brede grijs behaarde rug werd verzorgd vanaf de brug stond te brullen: 'Schiet hem godverdomme voor zijn sodemietter!!' En dat probeerden de officieren ook, alle stuurlieden hadden een revolver gekregen. De stuurmansleerlingen stonden met koevoeten klaar om Samiran dood te slaan. Waar kwam al die moordlust opeens vandaan?

De achtervolging duurde drie kwartier. Nadat Samiran in zijn voet was geschoten, verscheen hij hinkend tussen de sloepen, op een meter of tien van derde stuurman Van de Berg. Die aarzelde geen seconde en haalde de trekker over. De revolver ketste. De jonge zeeman rende op de ander af in een poging hem het mes afhandig te maken. In die worsteling liep hij bloedende wonden op aan zijn kin, handen en polsen. Het gevecht eindigde dankzij de Chinese matrozen die te hulp schoten en de bediende met hun bamboestokken buiten westen sloegen. Ze boeiden hem aan handen en voeten en sloten hem op in een voorraadkast.

Toen de rust was weergekeerd en het schip op koers lag voor de terugvaart, werd Gerrit misselijk. Een hol gevoel en een akelig stil hoofd. Dat is nog altijd niet weg. De hele middag waren er zorgen of de hofmeester het zou overleven. Zoveel bloed als hij verloor, die wond aan zijn hoofd wilde maar niet stoppen met bloeden. Een van de passagiers, een verpleegkundige, heeft hem verbonden en waakt bij hem. Af en toe is hij bij bewustzijn.

Gerrit schrijft aan zijn thuisfront dat hij ertegen opziet ook al het werk van de hofmeester erbij te krijgen nu die in het ziekenhuis zal achterblijven. Hij kent niemand hier aan boord, alles is nieuw. Het hoort er allemaal bij als je zeeman wordt, zegt hij. De toon van zijn brief is nogal jolig, maar de dreiging die van de plotselinge geweldsuitbarsting uitgaat sijpelt tussen de regels door. Hij vreest de weerslag van alle heftige gebeurtenissen, jong en alleen en ver van huis als hij is.

‘Het is wel eens goed voor me, hoewel ik zelf vind dat het toch wel een beetje te veel gevergd is van een kereltje als ik.’

De officiële verklaring die Gerrit schreef, als ghostwriter van de kapitein, heb ik tussen de brieven teruggevonden. Hij heeft de neiging niet kunnen weerstaan een kopie van het relaas wederrechtelijk achterover te drukken. Daarin staat iets over de aanloop naar het incident:

‘Samiran deed dienst aan boord als bediende in de eetzaal. Hij heeft altijd heel goed zijn werk gedaan, was beleefd en sprak erg weinig. Terwijl het schip te San Francisco lag, van de 10e maart t/m de 12e maart, is hij een keer de wal opgegaan en niet op tijd teruggekomen. Uit zichzelf kwam hij naar mij toe en vroeg op de gebruikelijke Javaanse manier

“ampoen”. De dag van vertrek was hij weer niet aan boord en stond hij in het kantoortje van Pier 19 (onze ligplaats) en is hij te ongeveer 15.00 uur weer aan boord gekomen, nadat onze Inspecteur de Heer H.A. van der Schoor de Boer met hem had gesproken. Hij deed verder normaal zijn werk. De Heer van der Schoor de Boer sprak met mij over het geval en ik besloot hem weer mee te nemen. Samiran sprak over naar huis gaan, naar vrouw en kinderen, die hij in een hele lange tijd niet had gezien. Dit is het enige abnormale wat Samiran heeft gedaan al de tijd, ruim zeven maanden, dat hij hier aan boord is geweest.’

Het is een cruciaal beeld, in dat kantoortje op Pier 19 van de haven van San Francisco, waar Samiran en de Heer van der Schoor de Boer met elkaar spreken, vlak voor de afvaart. Ik stel me voor dat die inspecteur met zijn dubbele naam en bekakte tongval achter een bureau zit en rookt, en dat Samiran voor dat bureau staat, heel beleefd zijn plaats wetend. Het grijze maar krachtige licht van een bewolkte dag in de Baai van San Francisco, over de gladgeschoren bleke kaken van Van der Schoor de Boer, het vertraagde, luie gebaar waarmee hij een trek van zijn Lucky Strike neemt en de hand naar de asbak brengt. Ik zie de zegelring aan de ringvinger van die hand, het smettelooze manchet en de manchetknoop met maansteen. De vluchtige, koude blik waarmee hij een fractie van een seconde oogcontact met Samiran maakt, de man die ‘erg weinig sprak’ en nu timide staat te vertellen over zijn zorgen om zijn vrouw en kinderen in Indonesië, waar oorlog woedt. Waar het Nederlandse leger dorpen uitmoordt en platbrandt. Waar misdadigers, bezetters en vrijheidsstrijders door elkaar lopen. Waar be-

vrijden, plunderen en straffen slecht van elkaar te onderscheiden zijn. Kon Samiran lezen en schrijven? Hoeveel wist hij over het gevaar dat zijn familie liep? Met wie was hij en wat deed hij toen hij in San Francisco wegbleef van het schip? Spreken over naar huis gaan om zijn vrouw en kinderen eindelijk weer te zien is 'het enige abnormale' dat hij in zeven maanden gedaan heeft. Het is maar wat je abnormaal noemt. Als dit soort contact tussen Hollandse officieren en Javaanse bediendes ongebruikelijk is, dan doet dat vermoeden dat de gebruikelijke omgang formeel, kil en onpersoonlijk was. Wat heeft die Van der Schoor de Boer gezegd?

Samiran vroeg of hij naar huis mocht en de Hollandse inspecteur zei hem dat dat niet ging of niet mocht. Of drukte hem op het hart om het later op de reis nog eens te proberen. Ze voeren tenslotte de Stille Oceaan over, richting Filipijnen naar India, en later zouden ze Sumatra aandoen. Het is niet zo gek te veronderstellen dat Samiran zich verneerd of op een wrede manier miskend heeft gevoeld en de woede daarover en de wanhoop die erop volgde heeft weggeslikt totdat ze als een vulkaan tot uitbarsting kwamen, de volgende ochtend.

's Avonds deed Samiran de bediening bij het diner. De volgende ochtend serveerde hij zoals gebruikelijk het ontbijt. Zo beschreef de kapitein het moment in zijn verslag. Terwijl hij langsliep met een dienblad vol toastjes vroeg Van Everdingen hem of hij weer senang was en kreeg 'lachende ten antwoord: Baik, Toean Kapitein'. Nog geen drie uur later, om een uur of tien, zat de kapitein met de hofmeester in de eetsalon de tafelschikking voor de passagiers te ma-

ken, 'toen ik plotseling een klap op mijn rechterschouder voelde. Opkijkende stond daar Samiran met een groot mes, klaar om een tweede klap te landen. Ben opgesprongen en kon deze tweede klap opvangen op hoofd en handen. Daarna viel hij de Hofmeester aan, die inmiddels ook was opgestaan. Ik heb toen Samiran een trap tegen de benen gegeven en toen hij zich weer naar mij richtte ben ik de salon uitgelopen, achtervolgd door Samiran met het mes. Ben gelopen door de bakboord dienstgang: langs de kombuis komende heb ik de werktafel van de kok in de gang gegooid, waartegen Samiran opliep en mij meer tijd gaf weg te lopen. Door rond de dekhuizen te lopen is hij mij hoogstwaarschijnlijk uit het oog verloren en stelde hij zich aan stuurboord, bij Luik 5 op.'

Tijdens de terugvaart raadpleegt de kapitein via de draadloze telegraaf de wal over de behandeling van de verwondingen van de hofmeester, die er levensbedreigend uitzien: het bloeden wil maar niet stoppen.

Dit is de melding van 19.50, als ze dus al urenlang op de terugweg zijn.

'hr msg from master - mad man on board wounded master and several others with knive now captured him plse can it be arranged to have him taken off.'

Om halfnegen verzoekt de kapitein om een dokter 'by plane' omdat ze de hoofdwonden van de hofmeester niet onder controle krijgen. Een paar uur later is er een dokter aan de andere kant van de lijn die uitlegt dat er boven het linkeroor geen slagaders zitten en dat druk uitoefenen op de wond voldoende is om het stollen op gang te brengen en de patiënt in leven te houden tot terugkomst in de haven.

Ze houden de dokter op de wal op de hoogte van hartslag en bloeddruk.

Om 23:33:

‘to us coast guard sanfrancisco – please send on arrival boat to take injured man and lunatic to hospital – stop.’

De volgende ochtend om halfelf komt er een loods aan boord en om halfvijf ’s middags laten ze het anker zakken en worden de gewonde hofmeester en Samiran van boord gehaald door de kustwacht.

Als ze tergend langzaam de riviermonding invaren, achter twee sleepboten aan, heeft de kapitein de scheepsverklaring gelezen en getekend. Het is bijna voorbij. De doorwaakte nacht heeft hem licht in het hoofd gemaakt. De miselijkheid is gelukkig gezakt. Met een kop koffie in de hand staat hij in de deuropening van zijn hut en ziet de rokende fabrieken tegen de diepgroen beboste heuvels. Nog voordat ze aanmeren wil hij een brief aan Ank schrijven. Hij heeft nog ruim een uur. Zij moet ook weten wat hij heeft meege maakt.

In de brief aan zijn ouders hield hij zich groot, hij deed jolig en sprak over zichzelf in de derde persoon: ‘Nee, Gerrit houdt niet zo van bloed en verband, dus die hield zich tijdens de Wild West-scènes lekker op de vlakte.’

Ank legt hij uit hoe een reis als deze niet te vergelijken is met een maand van huis zijn op vakantie. Van plezier en gemak is geen sprake. Je bent overgeleverd aan de omstandigheden doordat je verantwoordelijkheden hebt, en een baas. Je zult je moeten schikken in overmacht, in terechte en onterechte kritiek. Je krijgt te maken met zelfmedelijken en tegenslag, met verwarrende gevoelens.